

ОСОБИСТІСНА ПАРАДИГМА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

THE PERSONAL PARADIGM OF EDUCATION OF ORPHANS: THE SYNERGETIC APPROACH

У статті обґрунтовано актуальність і доцільність пошуку оптимальних шляхів опікунсько-виховної діяльності на основі ретельного визначення методологічних орієнтирів та наукового забезпечення реформацийних процесів у вихованні дітей-сиріт, доведено необхідність розроблення нової загальнонаукової парадигми і вибудовування інноваційного синергетичного погляду на проблеми виховання.

Метою публікації є осмислення філософсько-освітньої методології особистісної парадигми виховання дітей-сиріт на основі синергетичного підходу.

Зазначено, що проблемність упровадження ідей синергетики в освіту детерміновано: низкою виявлених протиріч в освітній практиці між необхідністю реалізації синергетичного підходу у професійній діяльності педагога й недостатньою розробленістю в педагогіці вихідних концептуальних основ педагогічної синергетики; декларацією особистісно-орієнтованої парадигми виховання й відсутністю ефективних технологій її реалізації; невідповідністю форм і методів організації опікунсько-виховного процесу й потреб вихованців.

З позицій синергетичного підходу виховання розглядають як суб'єкта самовиховання та об'єкта впливу різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників. Зазначено, що застосування синергетики як методологічної основи виховання має вагомую цінність у розробці теоретико-методологічних орієнтирів опікунсько-виховної діяльності та потребує поглибленого аналізу.

Особистісна парадигма виховання дітей-сиріт характеризується гуманістичним контекстом, який передбачає, по-перше, гуманний орієнтир у ставленні до дитини-сиріти і, по-друге, гуманну позицію самого педагога у виховному процесі. Це зумовлює суб'єкт-суб'єктну взаємодію виховних стосунків. Виховний процес у такому разі розглядається як поліхронічна цілісність, система виховних відносин, персоналізована єдність двох взаємозалежних виховних впливів: «вихователь – вихованець», «вихованець – вихователь», коеволуційна діяльність. У цьому разі статус вихователя і вихованця в контексті виховної взаємодії підвищується до рівня партнерства, що виявляється у співробітництві та співтворчості.

Особистісна парадигма виховання дітей-сиріт визначає гуманістичне навантаження технологічних засобів її реалізації, характерними ознаками яких є педагогічна допомога й підтримка, соціальний захист; діалогічність, творчо-пошуковий характер, поєднання традиційності та інноваційності, гнучкий контроль і самоконтроль. Вибудовуючи власну опікунсько-виховну діяльність згідно особистісної парадигми, вихователь посідає позицію наставника, друга і помічника вихованця.

Саме така позиція в ідеалі повинна стати синергетичною аксіомою опікунсько-виховної діяльності сучасного педагога, що стає можливим за умови сходження від мети й завдань

нової педагогічної парадигми – через її сутність і функції – безпосередньо до стратегії й технології педагогічної підтримки, допомоги й захисту дитини-сиріти, актуалізації її особистісних ресурсів.

Ключові слова: діти-сиріти, особистісна парадигма, виховання, опікунсько-виховна діяльність, синергетичний підхід.

The article substantiates the urgency and expediency of finding the optimal ways of tutelage-educational activity on the basis of a careful definition of methodological guidelines and scientific support for reform processes in the education of orphans, the need to develop a new general scientific paradigm and build an innovative synergistic view of the problems of upbringing.

The purpose of the publication is to comprehend the philosophical and educational methodology of the personal paradigm of parenting on the basis of synergistic approach.

It is noted that the problem of implementation of synergistic ideas in education is determined by a number of identified contradictions in educational practice between: the need to implement synergistic approach in the professional activity of the teacher and insufficient elaboration in pedagogy of the initial conceptual foundations of pedagogical synergistic; the declaration of a personality-oriented upbringing paradigm and the lack of effective technologies for its implementation; mismatch of forms and methods of organization of guardianship process and needs of pupils.

The personal paradigm of raising orphans is characterized by a humanistic context, which implies, firstly, a humane reference to the orphan and, secondly, the humane position of the educator himself in the educational process. This causes the subject-subject interaction of educational relationships. The educational process in this case is considered as polychronic integrity, the system of educational relations, the personalized unity of two interdependent educational influences: «educator – educator», «educator – educator», co-evolutionary activity. In this case, the status of caregiver and caregiver in the context of educational interaction is raised to the level of partnership, which is manifested in cooperation and co-creation.

The personal paradigm of raising orphans defines the humanistic load of technological means of its implementation, characteristic features of which are pedagogical assistance and support; the social protection; dialogue, creativity and search, a combination of tradition and innovation, flexible control and self-control. By building his or her own guardianship activity according to the personal paradigm, the tutor takes the position of mentor, friend and assistant of the pupil.

Such a position should ideally become a synergistic axiom of the tutelage-educational activities of the modern educator, which is made possible by the departure from the goals and objectives of the new pedagogical paradigm - because of its essence and functions - directly to the strategy and technology of the pedagogical support, updating her personal resources.

Key words: orphans, personal education paradigm, tutelage-educational activity guardianship, synergistic approach.

УДК 37.011.3-058.862

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-9>

Лялюк Г.М.,

канд. психол. наук,
доцент кафедри психології діяльності
в особливих умовах
Львівського державного університету
внутрішніх справ

Постановка проблеми в загальному вигляді.

В сучасному науковому дискурсі філософії освіти, соціології, педагогічної психології, загальної педагогіки, соціальної педагогіки та інших гуманітарних наук спостерігається активізація досліджень феномену виховання як базової категорії. В умовах інформаційного суспільства, трансформації його політичного, економічного, культурного, соціального життя закономірною є наукова полеміка щодо природи виховання, співвідношення освіти й виховання, відсутність єдиної парадигми виховання.

Сьогодні особливо актуальною в сучасному українському суспільстві постає проблема виховання дітей-сиріт. Пошук оптимальних шляхів опікунсько-виховної діяльності не можливий без ретельного визначення методологічних орієнтирів та наукового забезпечення реформаційних процесів у вихованні дітей-сиріт. У зв'язку з цим особливого інтересу й актуальності набувають перегляд традиційних світоглядних орієнтирів, розроблення нової загальнонаукової парадигми й вибудовування інноваційного синергетичного погляду на проблеми виховання. Осмислення філософсько-освітньої методології цих проблем має важливе теоретичне і практичне значення в подальшому вдосконаленні системи суспільного виховання дітей-сиріт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти вдосконалення опікунсько-виховної діяльності інтернатних закладів освіти висвітлено в наукових розвідках (С. Бадори, А.Й. Капської, О.Г. Карпенко, І.Є. Курляк, Д.-К. Мажец, В.Л. Поліщук, В.О. Сухомлинського та інші – Г.Л.); заслуговують на увагу теоретико-методологічні основи організації виховної роботи в дитячих будинках та інтернатах, розроблені М.К. Бардишевською, О.О. Бережною, С.М. Курінною, Н.П. Павлик, А.О. Полянничко, Н.В. Султановою та іншими. У контексті досліджуваної проблематики, цінними, на наш погляд, є теоретичні й методологічні розвідки, які розкривають сучасні підходи до організації й вдосконалення виховання дітей-сиріт в умовах інтернатних закладів (Л.Л. Канишевська, С.В. Коношенко, А.М. Наточій, В.П. Покась, В.К. Слюсаренко – Г.Л.), потребують детальнішого розгляду парадигмальні орієнтації процесу виховання дітей-сиріт. Особистісна парадигма виховання дітей-сиріт нами розглядається в контексті опікунсько-виховної діяльності. Дефініцію «опікунсько-виховна діяльність» нами висвітлено в контексті цілковитої, інституційної опіки дітей-сиріт [6, с. 12-18].

Нині особистісно-орієнтований підхід проголошений провідною тенденцією розвитку педагогічної теорії і практики. Особистісно-орієнтоване виховання, на думку І.Д. Бега, – виховання методологічного типу, яке для свого обґрунтування

звертається до всього універсуму соціально-гуманітарних наук і спирається на фундаментальні філософські, психологічні ідеї про людину, про виховання і процеси її індивідуально-особистісного розвитку, про виховання як ціннісно-породжувальний процес. Методологія особистісно-орієнтованого підходу ґрунтується на сукупній реалізації і взаємному доповненні множини сучасних парадигмальних підходів. Її особливості полягають у тому, що вона: орієнтує на людину (дитину) як головну цінність і мету виховання (аксіологічний підхід); підтримує й розвиває суб'єктні властивості й індивідуальність дитини (особистісний підхід); породжує в дітей особистісні смисли навчання та життя, вводить їх у світ культури (культурологічний підхід); пробуджує творчий потенціал особистості (діяльнісний підхід); стимулює дітей до самостійного вирішення власних життєвих проблем у нестабільному, невизначеному соціумі (синергетичний підхід) [2, с. 132].

Синергетика як методологічна основа оновлення освіти [6; 10; 13] визначає нові підходи до організації процесу виховання. Синергетика «руйнує багато наших звичних уявлень і навчає бачити світ по-іншому» [6], пропонує «для використання методологічний ключ, який дає змогу аналізувати дійсність згідно із сучасним стилем розвитку соціокультурного процесу» [10].

Загалом, актуальність і проблемність упровадження ідей синергетики в освіту детерміновані низкою виявлених протиріч в освітній практиці між: необхідністю реалізації синергетичного підходу у професійній діяльності педагога й недостатньою розробленістю в педагогіці вихідних концептуальних основ педагогічної синергетики; декларацією особистісно орієнтованої парадигми виховання й відсутністю ефективних технологій її реалізації; невідповідністю форм і методів організації виховного процесу й потреб вихованців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що проблемам синергетики в освіті присвячено чимало праць, таке поняття, як «синергетичний підхід в освіті», ще не одержало однозначного тлумачення в педагогіці та перебуває у стадії розробки та обґрунтування. Малодослідженими залишаються можливості зміни системних властивостей особистісної сфери дитини-сироти за допомогою синергетичного підходу до опікунсько-виховної діяльності.

Метою публікації є осмислення філософсько-освітньої методології особистісної парадигми виховання дітей-сиріт на основі синергетичного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «синергетика» походить від грецького «synergeia» («син» – «сумісно», «разом» і «ергос» – «дія»), що перекладається як «енергія

сумісної дії» й означає узгодженість, взаємодію. Уперше це поняття було введено німецьким професором Г. Хакеном у 1972 році. Термін «синергетика» швидко вкоренився у понятійно-термінологічному банку науки, долаючи науково-галузеві кордони.

Синергетика, вивчаючи закони самоорганізації складних систем, репрезентує ті універсальні закони їх розвитку, у яких давно назріла нагальна потреба. При цьому змінюється статус самого наукового знання, класичної парадигми мислення, що в контексті синергетики з'являється парадоксальним, багатозначним, «сутінковим», несе в собі творчий потенціал, проникаючи у сферу багатьох наукових напрямків, зокрема й у сферу педагогічного знання, що знаходить відбиток в царині педагогічної думки й зумовлює появу нового напрямку – педагогічної синергетики, становлення якої зумовлене логікою розвитку освітньої сфери в контексті історичної динаміки людської цивілізації [5, с. 9].

Наукові засади та концептуальні положення новітнього напрямку педагогічної думки другої половини ХХ століття, який на початку ХХІ століття кристалізувався у педагогічну синергетику було розроблено О.В. Вознюк, В.С. Гершуньким, М.Л. Карповим, А.М. Мамченко, А.М. Семеновою.

Синергетику як макрокоординату сучасної науки в її зв'язку з особистісно-гуманістичною парадигмою (мікрокоординатою) розглядає О. Робуль, зазначаючи що «розвиток особистості людини в синергетичному вимірі становить мету, результат і перспективу нової педагогічної парадигми» [11, с. 44].

Основою тлумачення сутності виховання є ідеї синергетики про нестабільності, нелінійності, випадковості розвитку суспільних процесів, які тривалий час вилучались з наукових теорій. Дослідники (Є.Н. Князева, С.П. Курдюмов, Г.Ніколіс, І.Р.Пригожин, Г.Хакен та інші – Г.Л.) спростовують думку, яка домінувала у традиційній педагогіці, що випадковості ніяк не впливають, не залишають наслідків у загальній плинності подій природи, культури, науки, освіти. За вихідну тезу береться не система як ціле в її статичному стані, а людина з її неповторністю як постійне джерело стихійності, невпорядкованості, в той же час – джерело розвитку. Вільний розвиток індивідуальності є умовою розвитку та еволюції суспільства. Проблема полягає в тому, щоб знайти підхід до розвитку людини, оскільки раніше сфера дій людини уявлялась детермінованою. Представники синергетичного підходу у вихованні обґрунтовують його нелінійний характер, а вихованця розглядають як суб'єкта самовиховання та об'єкта впливу найрізноманітніших зовнішніх і внутрішніх чинників. Застосування синергетики як методологічної основи виховання має, на нашу думку, вагому цін-

ність у розробці теоретико-методологічних орієнтирів опікунсько-виховної діяльності, та потребує поглибленого аналізу.

Особистісна парадигма виховання дітей-сиріт характеризується гуманістичним контекстом, що передбачає, по-перше, гуманний орієнтир у ставленні до дитини-сироти і, по-друге, гуманну позицію самого педагога у виховному процесі. Це зумовлює суб'єкт-суб'єктну взаємодію виховних стосунків (вихователь і вихованець – повноправні суб'єкти педагогічного процесу). Результати досліджень показують, що в організації міжособистісних взаємин педагогів та вихованців важливою є реалізація опікунсько-виховної функції інтернатного закладу. Одним із засобів досягнення цієї функції є емоційно-насичене та прихильне спілкування педагогів з вихованцями державних закладів опіки, яке здійснюється у формі суб'єкт-суб'єктних відносин [8, с. 550]. Виховний процес в такому разі розглядається як поліхронічна цілісність, система виховувальних відносин, персоналізована єдність двох взаємозалежних виховальних впливів: «вихователь – вихованець», «вихованець – вихователь», коеволюційна діяльність. У цьому разі статус вихователя й вихованця в контексті виховувальної взаємодії підвищується до рівня партнерства, що виявляється у співробітництві та співтворчості, а відтак виступає одним із найважливіших чинників ефективності особистісно-гуманістичного педагогічного процесу [3; 4]. Основними характеристиками особистісно-гуманістичної позиції педагога, на думку К. Роджерса, є емпатійне розуміння вихованця, відкритість до особистісного досвіду іншої людини, активність у виховувальній взаємодії, здатність відчувати емоційний настрій колективу [12, с.115]. Він стверджує, що людина є островом всередині себе, і вона може побудувати місток до іншої людини лише за умови, якщо вона бажає бути самою собою і їй дозволяють бути самою собою [12, с. 61]. Вихованець, маючи статус повноцінного суб'єкта виховувальної діяльності – партнера виховувальної взаємодії, потребує не директив (настанов, рекомендацій, наказів), а, перш за все, допомоги й підтримки, що ґрунтуються на синергетичному поєднанні педагогічної вимогливості й особистісної поваги. Звідси і своєрідна позиція педагога у опікунсько-виховному процесі – позиція «поряд»: з одного боку, він – організатор опікунсько-виховного середовища, дослідник, спостерігач, з іншого – друг, помічник, порадник і наставник в розвитку особистості вихованця. Успішна реалізація професійної діяльності вихователя безпосередньо залежить від оптимального виявлення особистісного смислу діяльності й поведінки вихованця для побудови синергетичної конфігурації подальшої виховувальної взаємодії. Справжня підтримка вихованця у виховному процесі, як зазначає Ш.А. Амонашвілі, повинна ґрунтуватися

на трьох постулатах гуманістичної педагогіки, а саме: любові до людини, олюдненні соціального середовища і проживанні у вихованцеві власного життя [1]. Саме за таких умов основними характеристиками позиції вихованця як справжнього суб'єкта опікунсько-виховної діяльності може бути свобода, відчуття своєї соціальної значущості, вільний власний вибір тощо.

Висновки. Особистісно-гуманістична стратегія нової педагогічної парадигми визначає гуманістичне навантаження технологічних засобів її реалізації, характерними ознаками яких є: педагогічна допомога і підтримка; соціальний захист; діалогічність, творчо-пошуковий характер, поєднання традиційності й інноваційності, гнучкий контроль і самоконтроль. Побудовуючи власну діяльність згідно з особистісно-гуманістичною стратегією нової педагогічної парадигми, вихователь посідає позицію наставника, друга і помічника вихованця.

Саме така позиція в ідеалі повинна стати синергетичною аксіомою опікунсько-виховної діяльності педагога нової генерації, особистісно-гуманістичним надбанням сучасного педагога, що стає можливим за умови сходження від мети і завдань нової педагогічної парадигми – через її сутність і функції – безпосередньо до стратегії і технології педагогічної підтримки, допомоги й захисту дитини-сироти, актуалізації її особистісних ресурсів.

Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо у розробці технологій актуалізації особистісних ресурсів дітей-сиріт.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Амонашвили Ш.А. Основы педагогики сотрудничества. Киев, 1991. 111 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості. У двох книгах. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. 278 с.
3. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями): навчально-методичний посібник. Київ: ІЗМН, 1996. 232 с.
4. Бойко А.М. Концептуальні основи особистісно-соціального виховання. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. вип.3 959. Полтава, 2013. С. 5-15.
5. Вознюк О.В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід (др. пол. XX ст.). Навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2008. 150 с.
6. Князева Е.Н., С.П. Курдюмов. Синергетика как новое мировидение : диалог И.Р. Пригожиным. *Вопросы философии*. 1992. № 12. С. 13-15.
7. Козлова О.С. Изменчивость и поиск устойчивости: синергетика и образование. *Лицейское и гимназическое образование*. 1998. № 2. С. 66-68.
8. Кулеша-Любінець М.М. Психологічні аспекти міжособистісних взаємин педагогів та вихованців в умовах закладів інтернатного типу. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. 2011. Випуск 12. С. 548-554.
9. Лялюк Г.М. Теоретико-методологічне обґрунтування опікунсько-виховної діяльності як соціально-психологічного явища. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11. С.12-18.
10. Николис Г., Пригожин И. Познание сложного. Введение: Москва, 1990. 284 с.
11. Робуль Оксана. Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти. *Філософія освіти*. 2006 № 1 (3). С.41-48.
12. Роджерс К. Несколько важных открытий / В пер. Г. П. Гавриловой. *Вестник Московского университета. Сер. 14. Психология*. 1990. № 2. С. 58–65.
13. Хакен Г. Информационный подход к сложным системам. Москва, 1993. 153 с.
14. Цикин В.А., Брижаний А.В. Синергетика и образование: новые подходы. Сумы: Сум ГПУ, 2005. С.3